

**NİZAMÜLMÜLK'ÜN DEVLET-İ EBED MÜDDET EKSENİNDE
DAİRE-İ ADLİYE TEMELLİ İDEAL SULTAN TASAVVURU
DESCRIPTION OF IDEAL SULTAN BASED ON CIRCLE OF JUSTICE
ON THE AXIS OF ETERNAL STATE IN NIZAMULMULK**

Seniha CAN¹

ÖZET

İslam siyaset düşüncesinin ürettiği siyasetname eserleri, dönemlerinin siyasi ve tarihi şartlarını, devletin idari işleyişini, padişahın görev ve sorumluluklarını, toplumun yapısını, entelektüel birikimlerini ve daha birçok konu başlığını içerisinde barındırmakla birlikte İslam siyaset düşüncesi literatürünün gelişmesine de katkı sunmuştur. Bu eserler, devlet idaresinin başı olan sultanın hangi vasıflara sahip olması gerektiğinin de kılavuzluğunu yapmıştır. Hükümdarın, din ve devlet birliğinin bir sembolü olduğu, tarihsel koşulların ve mezhepsel yaklaşımların ortaya koyduğu imamet ve hilafet anlayışının eksenini üzerinde kritik bir noktada durduğu görülmüştür. Bu çerçevede ideal hükümdar tipolojisinin öznesi oluşturulmuştur. Bu çalışmada İslam siyaset düşüncesi felsefesinin ürettiği düşünce sistematığı üzerinden tarihsel koşulları içerisinde Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamülmülk'ün, ideal hükümdarın hangi vasıflara sahip olması gerektiği önerileri Siyerülmülk adlı siyasetname eseri üzerinden ele alınmıştır. Çalışma nitel bir araştırma olup ana kaynağının okunması üzerinden literatür taramasını kapsayan doküman incelemesi yöntemi ile hazırlanmıştır. Nizamülmülk'ün, uzun yıllar hizmetinde bulunduğu Büyük Selçuklu Devleti sultanlarına sunduğu, devlet idaresi alanındaki bilgi, birikim ve tecrübelerini içeren siyasetname eserinin, Büyük Selçuklu Devletinin siyasi, idari, askeri devlet örgütünün birçok alanındaki yapı, usul ve adabın bilgisini tarihsel koşulları içerisinde sunan bir belge niteliği taşıdığı bilgisine ulaşılmıştır. Merkezi yönetimin yürütücüsü olan ideal sultan vasıflarının ve erdemliliğinin, tevhid temeline oturtulan, devlet-i ebed müddet anlayışının adalet dairesi çerçevesi ile ilişkilendirilmesi önemli bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nizamülmülk, Daire-i adliye, İdeal Sultan Tasavvuru

ABSTRACT

The works of politics produced by Islamic political thought, include the political and historical conditions of the period, the administrative functioning of the state, the duties and responsibilities of the sultan, the structure of the society, intellectual accumulation and many other topics, also contributed to the development of the literature of Islamic political thought. These works also guided what qualifications the sultan should have, being the head of the state administration. It has been observed that the ruler is a symbol of the unity of religion and state, and that he stands at a critical point on the axis of the understanding of imamate and caliphate that historical conditions and sectarian approaches put forward. In this framework, the subject of the ideal ruler typology has been formed. In this study, the proposals of Nizamülmülk, the vizier of the Great Seljuk State, about qualities the ideal ruler should have, within the historical conditions through the systematic thought produced by the philosophy of Islamic political thought, are discussed through the work of politics named Siyerülmülk. The study is a qualitative research and it was prepared by the document analysis method, which includes the literature review through the reading of its main source. It was found out that the work of politics of Nizamülmülk has the quality of document for the sultans of the Great Seljuk State that presents the knowledge of the structure, procedure and manners in many areas of the political, administrative and military state organization of the Great Seljuk State in historical conditions, including his knowledge and experience in the field of state administration where he served for many years. It has been found important to associate the ideal sultan qualifications and virtues, who are the executors of the central government, to the understanding of circle of justice of eternal state understanding, which is based on monotheism.

Keywords: Nizamülmülk, Circle of Justice, Description of Ideal Sultan

¹ İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, senihacann@gmail.com, İstanbul/Türkiye, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3665-7971>

1.GİRİŞ

Yazı; kültür ve medeniyetlerin oluşum merhalelerinde durağan olmayan eklemlenerek ilerleyen düşünsel, fikirsel ve görsel algı anlayışlarının üretiminde, dışavurumlarında bir yaygı aracı olarak değerlendirilebilir. Yazı kültürü ise bu yaygının değerler ile birlikte zaman ve mekana bağlı olarak sistematik bir şekilde somutlaştığı yapı zinciridir. Dönemleri itibariyle toplumun elit tabakası olarak değerlendirebileceğimiz ileri düzeyde medrese eğitimi almış ve belli bir entelektüel birikime sahip olanları da bünyesinde barındıran yazıcı sınıfın içerisinde bulunan ulema, küttab ve idareciler, bu zincirin önemli halkaları olmakla birlikte kültür ve medeniyetlerin dönüşüm ve gelişim süreçlerine katkı sunan ve yazıya daha rahat ulaşabilen zümreler olmuşlardır. Küttab ve ulema zümresi tarafından üretilen eserler İslam siyaset düşüncesinin gelişimine katkı sunmuştur. Halk ile otorite arasında meşruiyet zemini kurulması yönündeki etki göz önüne alındığında küttab ve ulema sınıfının bu açıdan da oldukça önemli bir yerde durduğu görülmüştür. Her dönem devlet yöneticilerine, siyaset sanatı ve devlet idaresi ile ilgili tavsiyelerde bulunmuş, toplum değerlerine uygun olan ve toplumsal alanda kabul göreceği düşünülen yeniliklerle birlikte, doğru yönetim nasıl olmalı, mutlu ve yaşam memnuniyeti olan bir toplum tasavvuru nasıl şekillendirilmeli, yöneticinin kişiliği, fazileti, erdemsizliği ve adaletle olan ilişkisi toplumu nasıl etkiler gibi konular üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bu kapsamda ortaya çıkan, dönemlerinin siyasi ve tarihi şartlarını, devletin idari işleyişini, yöneticinin görev ve sorumluluklarını, gündelik yaşam pratiklerini, entelektüel birikimleri, toplumun yapısını ve daha birçok konu başlığını içerisinde barındıran siyasetname eserlerini üretilen İslam siyaset düşüncesi literatürünün gelişmesine de katkı sunmuşlardır. İslam siyaset düşüncesinin ürettiği siyasetnameler bir yönüyle dönemin mevcut otoritesine meşruiyet kazandırmak ve halkın devlet otoritesine olan itaatini sürekli kılmak için rıza üretmenin yazılı metinleri olmuştur. Devlet idaresinin yönetmeliği, tüzüğü de sayılabilecek detaylı öneriler ve yöntemler metni olarak da değerlendirilebileceğimiz bu eserler dönemsel olarak otoritenin başı olan sultanın hangi vasıflara sahip olması gerektiğinin de kılavuzluğunu yapmıştır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada çalışma konusu olarak belirlenen siyasetname eseri özelinde ideal sultan tasavvurunun incelenip, ideal sultan imgesinin hangi temel kavram, erdem ve meziyetler üzerine kurgulandığı bilgisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, belirlenen siyasetname eseri olan Nizamülmülk'ün Siyerülmülk adlı eserinin incelenmesi yoluna gidilmiştir. İslam siyaset düşüncesi felsefesinin ürettiği düşünce sistematığı üzerinden tarihsel koşulları içerisinde Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizamülmülk'ün, ideal hükümdarın hangi vasıflara sahip olması gerektiği önerileri ele alınmıştır. İdeal sultan imgesini oluşturan erdem ve meziyet önerilerinin hangi temeller üzerinden yapılandırıldığı ve sultana sunacağı katkının devlet yönetimindeki meşruiyetini nasıl güçlendireceği bilgisine ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırma sorusunun birincil kaynaklarının Türkçe çevirisi olan kitapları üzerinden siyasetname eseri okuması yapılmıştır. Nurettin Bayburtluğil'in bu konuda çevirisini yaptığı eser ana materyali üzerinden okunmuş ve gerekli notlar alınmıştır. Türkçesini Sadık Yalsızuçanlar'ın yaptığı Nizamülmülk'ün Siyasetname başlıklı eseri de ana kaynağı üzerinden okunup değerlendirilmiştir. Elde edilen notların, çalışma metni içerisinde gerek olduğu gibi alıntılarla kaynak gösterilmesine gerekse de okumalardan ortaya çıkarılan şahsi yorum ve analizlerle belirtilmesi yoluna gidilmiştir. Bu konuda bir başka çeviri olan Mehmet Taha Ayar'ın çalışmasına veri tabanı üzerinden ulaşıp değerlendirilme yapılmıştır. Çalışma konusu nitel araştırmanın doküman incelemesi yöntemi ile, konu ile ilgili olan başlıkların, veri tabanları

üzerinden literatür kaynaklarının taranması metodu ile ansiklopedik bilgilerine, referans kitap, makale ve çalışmalarına ulaşmak suretiyle hazırlanmıştır.

3. ÇALIŞMA METODOLOJİSİ

Çalışma konusunun metodolojisi şu şekilde belirlenmiştir. Öncelikli olarak:

1- İslam siyaset düşüncesi üzerinden siyasetname eserlerinin algılanma eksenini üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

2- Siyerülmülk eseri yazarı olan Nizamülmülk'ün yaşamı ile ilgili genel bilgilere yer verilmiştir.

3- Nizamülmülk'ün Sultan Melikşaha sunduğu devlet yönetimine dair öneriler üzerinden devlet yapılanmasına olan bakış açısına değinilmiştir.

4- İdeal sultan tasavvuru yaklaşımı ve bu yaklaşımın çizdiği şablonun halk ve yönetim üzerindeki algısına değinilmiştir.

5- Nizamülmülk'ün sultana yaptığı öneriler, sultanın uyguladığı takdirde meşruiyetini sağlamlaştıracağını belirttiği görev tavsiyeleri ve kurallar üzerinde durulmuştur.

Elde edilen bulguların analizi ile birlikte çalışma ile ilgili bir sonuca ulaşılmıştır.

4. BULGULAR

4.1. İSLAM SİYASET DÜŞÜNCESİ DÜZLEMİ ÜZERİNDEN SİYASETNAME ESERLERİNİN ALGILANMA EKSENLERİ

İnsanlık tarihi var olduğu günden bu yana bünyesinde birçok medeniyeti barındırmıştır. Devletlerin ve etkileşim halinde oldukları medeniyetlerin ürettikleri maddi ve manevi kültürlerin birbirleri arasındaki etkileşimler, çatışmalar ve uzlaşmalar farklı toplum tasavvurları ortaya çıkarmıştır. Bilim, sanat, felsefe ve daha birçok disiplin kendi içlerinde ekoller oluşturmuş, toplum değerleri üzerinden üretilen eserler yönlendirildikleri mecralarda yol almışlardır. Akademik araştırmaların ve entelektüel fikriyatın gelişimi kapsamında da önemli bir yere sahip olan, İslam siyaset düşüncesi geleneğinin birçok yönüyle paydaşı olan siyasetnameler, tarihsel pratiğe form kazandıran normatif düşünce eserleri olmuşlardır. Siyasetnamelerin ortaya çıkış süreçlerinde devletlerin oluşum merhalelerinin etkili olması bu eserlerin sosyolojik ve siyasal açıdan da değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Temelinde kadim Yunan ve kadim İran kaynaklı felsefe geleneğini ve tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan Orta Asya bozkır kültürünün yansımalarını üzerinde taşıyan siyasetname eserlerini hikmet-i ameli kapsamında bir pratik felsefe ürünü, bir ilim dalı olarak ele almak, İslam siyaset düşüncesi felsefesinin bu açıdan daha net algılanmasına yardımcı olacaktır. İslami ilimler içerisinde fıkıh ve kelam gibi akli ilimler kapsamında edep, felsefe ve ahlak İslam dünyasının iç dinamiklerinde ortaya çıkan sorunlardan kaos ve tecrübeden çözüm bulmaya çalışan bir alan olarak ele alınabilir. İslamiyetin doğuşundan itibaren islam devletlerinin tarihsel süreç içerisinde sosyolojik yapılarına baktığımızda üretilen fikir ve eserlerde İbni Teymiyye İslam yaşayışına uygun bir devletin olabileceği üzerinde durmuştur. İbnül Mukaffa sanskritçeden tercüme edilen Pançatantrayı arapçaya çevirerek Kelile ve Dimne adlı eseriyle devlet idaresinin bir nevi fabl tarzı kurgusunu yapmıştır. Farabi, Gazali, Maverdi, Nizamülmülk ve daha birçok İslam düşünürü ve siyaset felsefecisi daire-i adliye çerçevesinde devlet yönetimi ve erdemli yönetici bilgisi ile ilgili birçok eserler vermişlerdir. İslâm dünyasında hicretin ilk asırlarından itibaren devlet yöneticileri için tavsiye ve öğütler ihtiva eden siyasetnameler kaleme alınıp, Kuran-ı Kerîm ve hadislerde vurgulanan devlet yönetimine dair temel ilkeler (ülû'l-emre itaat,

adalet, ehliyet, doğruluk, halka güzel muamele, zulüm ve haksızlıktan kaçınma vb.) Hz. Peygamber ve Hulefa-yi Raşidin devri başta olmak üzere çeşitli dönemlerde gerçekleştirilen uygulamalar, siyasî ve idarî mektuplar, sözlü rivayetler (Adalıoğlu,2009) ile bir zemin oluşturulmuştur. 14. asra doğru İslam aleminde hakimiyetin, yaratıcının lütuf ve inayetiyle bir şahısta toplandığı düşüncesi Osmanlı tarihçisi Tursun Beg tarafından yazılan Tarihi Ebu'l Feth(İnalçık, 1958:73) adlı siyasetname eserinde vurgulanmıştır. Modernite öncesi İslam siyaset düşüncesinin bileşenleri olarak tanımlanabilen siyasetnameler; toplumsal, siyasal ve dini hususları siyaset felsefesi içerisinde değerlendiren bir nevi toplum teorisi anlayışı olarak da görülebilir. Yöneticilerin destekledikleri bir alan olduğu için aynı zamanda devletin ideolojik aygıtı olarak da değerlendirilebilir. Althusser'in, devletin ideolojik aygıtları tanımlamasını ortaya koyarken; "egemen ideolojinin, yani devlet iktidarını elinde tutan egemen sınıfın ideolojisinin rolü de ağırlıklı olarak buradan gerçekleşir"(Althusser,2017:71) dediği tanımlama üzerinden devletin politik, sosyal ve kültürel ideolojik aygıtları içerisinde bir algılama oluşturulabilir. Siyasetnameler aynı zamanda devletin idari yapısının oluşması, kurulması ve kurumsallaşması ile yakından ilişkili bir sürecin eserleri olmuştur.

4.2. NİZAMÜLMÜLK'ÜN YAŞAMINA DAİR NOTLAR

Asıl adı Hasan b. Ali b. İshak b. el-Abbas et-Tusi olan Nizamülmülk, aslen Farisî kökenli olsa da, Türk İslam Devlet Yönetim tarihini etkileyen en önemli şahsiyetlerinden birisi, yetenekli bir devlet adamı ve üstün kabiliyetli bir siyasetçi olarak karşımıza çıkmaktadır(Şimşir, 2015: 70). İran'ın doğusunda bulunan Horasan kentinin eski kültür merkezlerinden Tus şehrine bağlı Nukan kasabasında, miladi takvime göre 10 Nisan 1018'de doğmuştur(Önalp, 2016: 62). Babasının ilme olan ilgisi sebebiyle küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i ezberleyip, hadis dinleyip, şafii fikhını ve devrin diğer geçerli ilimlerini tahsil edip, dönemin mutasavvıflarının sohbetlerine katılarak onlardan istifade etmiştir(Ocak, 2018: 34). Nizâmülmülk, doğuda Kaşgar'dan başlayan batıda Beytü'l-makdis'e uzanan, Mâverâünnehir, Horasan, Irak, Şam, Arap Yarımadası ve bazı Rum bölgelerini içine alan Büyük Selçuklu coğrafyasına sultandan sonra en yetkili şahıs olarak hükmetmiştir(Akdağ, 2020: 1023). 1040 yılındaki Dandanakan Savaşı neticesinde Horasan, Selçukluların yönetimine geçince babası ile Gazne'ye kaçmıştır. Burada Gaznelilerin sarayında görevde bulduysa da birkaç yıl sonra tekrar Horasan'a dönmüştür. 1052'ye kadar Buhara, Merv ve Semerkand bölgelerinde bulunan Nizamülmülk 1052'de Belh'e gitmiş ve orada Çağrı Bey'in valiliğini yapan Ali Bin Şadan'ın hizmetine girmiştir(Kömürçüoğlu, 2009: 51-52). Şadan'la çok iyi geçinemeyen Nizâmülmülk, Merv şehrine giderek Çağrı Bey'in hizmetine girmiştir. Sahip olduğu bilgi birikimi ve idari meselelerdeki feraset ve hikmetiyle Çağrı Bey'in güvenini kazanmış, bu güven onun Selçuklu idaresinde uzun süre devam edecek bir güç ve nüfuza ulaşmasının yolunu açmıştır. Çağrı Bey'in ölümünün ardından Horasan'ı yönetmeye başlamış ve bu süre zarfındaki performansıyla Tuğrul Bey'in takdirini kazanmıştır. Onun ölümünü takip eden taht kavgasında Alparslan'ın tarafını tutan Nizâmülmülk, kazanan tarafın yanında olmanın mükâfatını, sultanlıktan sonra ulaşılabilecek en yüksek makam olan veziriazamlık vazifesiyle taltif edilerek almıştır. Alparslan, tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Amid el-Mülk Kunduri'yi azledip yerine Nizâmülmülk'ü tayin etmiştir (Nar, 2019: 252). Kıvâmüddevle ve'd-dîn, Vezîr-i Kebîr, Hacc-i Büzürg, Atabekü'l-cüyûş gibi lakaplar ile tanınan Büyük Selçuklu Devleti'nin meşhur veziri ve İslâm dünyasının sayılı devlet adamlarından biri olarak tarihe geçen(Oğuzay, 2019: 240) Nizamülmülk, daha sonra 1064-1092 yılları arasında Melikşah döneminde de hizmette bulunup takriben otuz yıl boyunca Büyük Selçuklu imparatorlarına vezirlik yapmıştır(Köymen, 1964: 322). Kurduğu idari teşkilat ile devletin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamıştır. Savaş alanlarında sultanların yanında yer alarak Selçukluların bütün fütuhatında payı olmuştur. Melikşah 1092 Ekiminde Bağdat'a hareket ettiğinde, Nizamülmülk de arkasından yola

çıkıştır. Yolda dilekçe vermek bahanesiyle huzuruna çıkan bir Batını fedaisi tarafından öldürülmüştür (Bayburtlugil, 2019: 13-14). Nizamülmülk devletin birçok alanında hizmette bulunmuştur. Fetihler, taht kavgaları ve savaşlardaki hizmetleri, Selçuklu Abbasi ilişkilerindeki katkısı, devletin Hasan Sabbah ve Batinilerle olan mücadelesindeki etkisi, mezhep çatışmalarına son vermek için verdiği mücadeleler, toprak sisteminin yaygınlaştırılmasındaki rolü, eğitim ve İmar faaliyetlerine olan katkısı (Özaydın, 2018) gibi birçok başlık altında hizmet ve faaliyetleri olmuştur.

4.3. NİZAMÜLMÜLK'ÜN DEVLET YAPILANMASINA OLAN BAKIŞ AÇISI

Nizamülmülk, devlet örgütlenmesinde Gazneliler ve Samanilerin sistemini inceleyip, eski İran geleneklerinden etkilenip bu doğrultuda devlet idaresinde önemli yenilikler ve gelişmeler sağlamıştır. İdari, adli, mali, sosyal ve kültürel sahada getirdiği yeni düzenlemeler, vezirlik kurumuna yaptığı katkılar, devlet bürokrasisinin oluşturulması, İslam esaslarına dayalı mahkemelerin kurulması ve ikta/dirlik sistemini benimseyerek toprak mülkiyetinin devlete bağlanması hususunda çalışmalarda bulunmuştur(Önalp,2016: 64). Nizamülmülk'ün döneminde Büyük Selçuklu Devleti'nde ikta yöntemi yaygınlık kazanmıştır(Oğuzay, 2019: 249). Nizamülmülk, zamanında yayılmaya ve kuvvetlenmeye çalışan bozuk fırkalara karşı, ehl-i sünnet akaidinin sistemli bir şekilde öğretilmesini sağlamıştır. Nizamülmülk 1063 yılında ilk kez yüksek eğitim ve öğretim kurumları olan Nizamiye Medreselerini Nişabur'da kurmuştur. Bu medreseler daha sonra Bağdat, Basra, Herat, Merv, Belh, Amul, Rey, Tus, İsfahan ve Musul gibi kentlerde kurulmuştur(Tuncer, 2003: 56). Astronomi ve takvimin ıslahıyla ilgili çalışmaları, "Celali Takvimi" denilen yepyeni bir takvim sisteminin kurulmasını sağlamıştır(Canatan, 2009: 197)). Nizamü'l-Mülk dinî tutumunda itikaden Eş'ari, mezhepte Şafiî; dünya görüşünde, Perso-Müslim bağlamda gelenekçi; politik tutumunda monarşist(Ayar,2009) bir yaklaşım sergilemiştir. Nizamülmülk, devletin yönetim şeklini belirlerken, geleneksel Türk yönetim anlayışını bütünüyle benimsemiştir. Mutlak monarşinin, devletin bekası için önemli bir kural olduğunu aktarmıştır. Bu sistemde; kamusal yetkiler, uluslararası veya ulusal politikalar ve her türlü kararlar merkezdeki organlarda ya da en üst otoritede toplanmıştır. Siyasetname'de Sultan halkın mülkün sahibi olup en üst otorite olarak görülmüştür. Yasama, yürütme ve yargıda her türlü düzenlemeleri yapabilen ve toplumu ilgilendiren her konuda karar veren bir merci olmuştur. Güçler birliği söz konusu olmakla birlikte sultanın yetkisi sınırsız olmamış, din kuralları ve gelenekler bu sınırları belirlemiştir. Sultana, bu sınırların dışına çıkıp olumsuz bir yöne doğru meylederse bunun karşılığında yaratıcının kendisini ahiret adı verilen ölüm sonrası hayatta cezalandıracağına hatırlatmaları yapılmıştır. Sınır tanımazlığın toplumu huzursuz edeceği ve devleti yok olma sürecine doğru götüreceği düşünülerek sultan kurulan düzenden sorumlu tutulmuştur. Bu sebeple gücün Sultan'ın elinde bulunmasından dolayı, bunun gereği olarak da ortaya çıkan sonuçlardan sultan birinci derecede muhatap görülmüştür. Sultanın düzeni sık sık kontrol edip, yolunda gitmeyen mevzuların üzerine gitmesi gerekli bulunmuştur. Bu yüzden de aksaklıkları en aza indirmek için, hiyerarşik düzenle kurulmuş bürokratik kadroya ihtiyaç olmuştur(Önalp,2016: 86). Nizamülmülk eserinde toplumsal bir düzenleme yapmıştır. Toplumsal piramidin tepesinde siyasal yetkiyi elinde bulunduran "sultan" durmaktadır. Orta katında, büyük ve küçük devlet memurlarını içinde barındıran "bürokrasi" yer almaktadır. En alt katta ise "reaya" (halk) bulunmaktadır(Armağan, 2014: 94). Nizamülmülk, padişahın ordu ve halkın durumunu uzak ve yakından tetkik etmesi gerektiğini ve gelişen olaylardan haberdar olmasının vurgusunu yapmıştır. Sultanın böyle yapmadığı takdirde kendisini yanıltan devlet görevlilerinin olabileceğini sultanında gaflete düşebileceğini, bu gafletin de sultanı halkın karşısında adaletsiz kılacağını ve memlekette de haksızlıkların baş göstereceğini ifade etmiştir. Padişahın muhbirlere ihtiyacı olduğunu ve adaletin sağlanması hususunda istihbarat açısından bunu

önemli bulmuştur(Bayburtlugil, 2019: 76). Büyük Selçuklu Devletinin askeri ve idari nizamını bize bildiren en mühim kaynak vezir Nizamülmülk'ün Sultan Melikşah'a sunduğu Siyasetname eseri olmuştur(Kafesoğlu, 2014: 25).

4.4. NİZAMÜLMÜLK'ÜN İDEAL HÜKÜMDAR TASAVVURU YAKLAŞIMI VE ETKİLERİ

Devlet otoritesinin başında bulunan en yetkili uygulayıcı olan yöneticinin, kişiliğinin ve erdemliliğinin toplumsal adalet üzerine olan etkileri her dönem dikkate alınmıştır. Toplumun yapısını muhafaza eden, güçlünün değil sosyal ve ekonomik açıdan zayıf olanın yanında olan ve yetkisini doğru kullanan bir otoritenin sürekliliği önemli olmuştur. Türk İslam tarihi boyunca uzun yıllar devlet olma vasfını korumuş olan yönetimlerin, devlet-i ebed müddet anlayışı ile daire-i adliye çerçevesinde tevhid temelli ilerlemesi bir yönüyle bu anlayışı önceleyen ideal hükümdar vasıflarına sahip olan şahsiyet örneklerini içermektedir. Hükümdarın sıradan bir insan gibi görülmediği, din ve devlet birlikteliğinin bir sembolü olduğu, tarihsel koşulların ve mezhepsel yaklaşımların ortaya koyduğu imamet ve hilafet anlayışının eksenini üzerinde kritik bir noktada durduğu görülmüştür. Bu çerçevede ideal hükümdar tipolojisinin öznesi oluşturulmuştur. İslam siyaset düşüncesi içerisinde başta gelen en önemli rol model olan İslam dininin peygamberi Hz. Muhammed'in hadis ve sünnetleri ile Kuran-ı Kerim ayetleri ön planda tutulmuştur. Nizamülmülk, ideal devlet modeli ve bu modelin sürekliliği için gereken diğer devlet idaresi aygıtlarının nasıl olması gerektiği konusunda bir rehber niteliği taşıyan siyasetname eserini, olması gerekenler ve olmaması gerekenler üzerine kurmuştur. Devlet idaresi için sultana yardımcı olması açısından öğütler, nasihatler verilmiş ve bunları destekleyici hikmetli sözler, Kuranı Kerimden ayetler, hadisler, önceki devlet yöneticilerinin, hükümdarların olumlu ya da olumsuz icraat örneklerine yer verilmiştir. Nizamülmülk, Bayburtlugil'in tercüme ettiği Siyerülmülk eserinin birinci faslında; hükümdarın Allah tarafından halkın içinden seçildiğini ve ayrıcalıklı bir takım özelliklerle donatıldığını ifade etmiştir. Kamusal alanda ki düzen ve toplumsal yapının her türlü olumsuzluktan muhafaza edilmesinin hükümdarın otoritesi ile mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Sultanın, halk tarafından kabul görmesinin ve mutlak varlığının devamı için adaletin önemli olduğuna değinerek ideal sultan tasavvurunun ve meşruiyetinin en önemli kriterine giriş yapmıştır. Melik inkar ve küfürle ayakta kalabilirse de zulümle ayakta kalmaz ilkesi ile adaletin, devletin bütün organlarında hükümdar tarafından işletilmesi gereken bir mekanizma olduğunu vurgulamakla birlikte bu esası yöneticinin iktidar ile olan ilişkisinde yaratıcıyı inkardan daha öncelemiştir. Sultana ölüm sonrası bir yaşantı olacağını ve bunun içinde sorgulama, hesap verme gününün geleceği hatırlatması yapılmıştır. Adaletin olmadığı bir memlekette halkın mutlu olamayacağını, huzursuzluğun olduğu yerlerde de toplum düzeninin sıkıntıya gireceğini ve devletin maddi ve manevi anlamda zarar görüp sultanın da itibarını kaybedeceği sonucuna ulaşmıştır. İtibarı hiç şüphe yok ki devlet yönetiminde bulunan her kademedeki devlet insanı, siyasetçi ve bürokrat için önemli bir kisve olmuştur. *“Padişahlar güler yüzlü, iyi huylu, mert, cesur, iyi ata binen, her türlü silahlı kullanabilen, sanattan anlayan, Allah'ın kullarına merhamet edip şefkat gösteren, verdiği sözleri yerine getiren, dindar, tam imanlı, ibadeti seven...”* (Bayburtlugil, 2019: 26) sözleriyle bazı huy ve meziyetleri belirterek sultan da olması gereken mizaç ve kişilik özelliklerini ortaya koymuştur. Nizamülmülk, sultana olan tavsiyelerinde dünyada ülkesi için yapacağı her türlü alt ve üst yapı hizmetlerinin önemine de vurgu yapmıştır. Bir nevi yerel yönetimlerin kapsamı dahilinde yapılabilecek hizmetler üzerinden merkezi yönetimin detaylı bir hizmet alanına atıfta bulunmuştur. *“Yeraltı suları için kanallar açar, büyük akarsular üzerine köprüler yapar, toprağın verimini arttırma çareleri arar, hisarlar, yeni şehirler, yüksek binalar, güzel yerleşim merkezleri kurar, büyük yol ağzlarına ribatlar, ilim tahsil edecekler için medreseler yapılmasını emreder. Halk da*

kendisini devamlı hayır ile anar.”(Bayburtlugil, 209: 26) cümleleri ile yaptığı tavsiyeler kalkınmacı ve yatırımcı bir devlet modelinin kamuda ki yapısal hizmetlerinin ayrı ayrı belirlendiğini göstermektedir. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı olan Sultan Melikşah ülke sınırları içerisinde camiler, köprüler ve birçok imar faaliyetlerinde bulunarak halkın refahını arttırmıştır. Hac yollarının güvenliğini sağlamakla beraber, hacıların su ihtiyacı karşılanmak amacıyla birçok su kuyusu açtırmıştır. Sultan Melikşah zevk için çıktığı av merasimlerinde avladığı hayvanlardan ötürü büyük bir üzüntüye kapılıp ve bu yüzden de kefaret olarak on bin dinar sadaka dağıtmıştır. Ermeni Patriği'nin isteği üzerine kiliseleri, manastırları ve din adamlarını vergiden muaf tutmuştur(Özaydın, 2004). Böylelikle bu kesimlerin sempatisini kazanmıştır. Sultanın hoşgörülü, cömert ve merhametli olduğunu gösteren bu davranışların temelinde Nizamülmülk'ün tavsiyeleri etkili olmuştur. Sultanın önemli olaylar karşısında ihtiyarlar, bilginler ve dostları ile istişare etmesi gerektiğini İslam dini peygamberinin dahi müşaverede bulunduğunu hatırlatmıştır(Bayburtlugil, 2019: 107).

4.5. SULTANA ÖNERİLER

Nizamülmülk, hem tavsiye hem de yüceltme nitelikli ifadelerle siyasetname eseri içerisinde yer vermiştir. Padişahın merasimlerini himmet ve zenginliği ile orantılı bulmakta ve sultanın silah, cephane, toprak ve saltanat bakımından, yaşadığı dönem içerisinde benzersiz olduğunu ifade etmiştir. Halk ve ileri gelen kişilerin, padişahı ziyaret edebilmesini ve bunun için sık sık ziyaret merasimlerinin düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu merasimlerin sık yapılmaması durumunda, halkın işlerinin aksayacağını, fitnecilerin cesaret bulup, havas ve avam arasında sıkıntı oluşturacağını bu durumda rahatsız edici sonuçlara sebebiyet vereceğini ifade etmiştir. Nizamülmülk siyasetnamesinin 29. Faslında belirttiği bu görüşle sultanın her daim halkın durumundan haberdar olmasının bir yolunu tavsiye etmiştir. Saray divanı ve padişah adına, çok önemli olmayan mektup ve fermanlar çıkartılmamalı tavsiyesinde bulunurken çok olan şeye hürmet azalır ve itibar edilmez saikiyle hareket etmiştir. Yüce meclis öyle emredici fermanlar çıkarmalıdır ki, bunlara hiç kimse dil ve el uzatamamalı, divandan çıkan her ferman, halk arasında saygınlık uyandırmalı görüşünü de eserinin 11. Faslında vurgulamıştır. Padişahın dinine bağlı ve dini ritüellerini benimsemiş uygulayıcı tavırlar sergilemesi gerektiğini, ilim insanları ile ilgilenip, ilim ile ilişki içerisinde olan bu insanlara zaman ayırmasını önemli bulmuştur. Olaylara karşı tedbirli ve her daim stratejisi olan bir politika sergilemesi gerektiğini ancak bu şekilde sürekliliğini sağlayabilecek konumda olacağına işaret etmiştir. Devletin işlerinde ve karşılaştığı hadiselerde arka planı da değerlendirebilmek için aceleci bir tavır sergilemeyip, geçmiş teamüllerden haberdar olan ve bunları kendi davranışlarında uygulayan bir siyaset izlemesi gerektiğini hatırlatmıştır. Sultan, uzlaşmacı bir tavır sergileyip bu durumun ehemmiyetinin farkında olmalı, bu şekilde toplumsal huzur ortamının sağlanacağı ve daha sağlam bir devlet ve sultan ilişkisinin halk tarafından gösterilecek teveccüh ile birlikte yerini sağlamlaştıracağını vurgulamaktadır. Nizamülmülk, padişaha halkına zulmetmemesi, haftanın iki gününde adalet divanını kurması, devletin vergi memurlarının vergi ve öşür toplarken Allah'ın kulları olan halka iyi davranması, ikta verilen sipahilerin halk ile olan ilişkilerinde ki muamelede olumlu tavır sergilemeleri hususunda önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Sultanın, halkın kendisine ulaşım durumları ile ilgili bilgi vermek isteğine karşı durmamasının sultan ile halk arasındaki bağı güçlendireceğinin yerinde olacağını sultana tavsiye etmiştir. Ortaya çıkacak ihtilaflı hadiselerde işin ehli alim ve merhametli olan kadınlara yetki verilmesini ve bu kimselere devlet bütçesinden kendilerine düzenli olarak maaş tahsis edilmesinin onlar üzerinde bir geçim kaygısı oluşturmayacağını bu uygulamanın diğer devlet memurları için de uygulanması gerektiğini tavsiye etmiştir. Allahtan korkan kamu görevlileri olmalı, ve padişah farz ve sünnetleri korumalı ve din alimlerini gözetmelidir. Eserinin 21. Faslında, Kuran-ı Kerimden Maide suresinin 99. ayetini referans göstererek tebliğ görevinde bulunan elçiye hoş

muamelede bulunulması gerektiğinin önerisini yapmıştır. Elçilerin uğrayacağı şehirlerde ki mülki ve idari amirlerin onları kollamaları gerektiğini söylemiştir. Hizmetlilerin güzel işler yapmaları halinde ödüllendirilmesini, yanlış işler yaptıkları takdirde de cezalandırılmaları gerektiğini ifade etmiştir. Sultana liyakat sahibi ve dini hassasiyeti olan insanları istihdam etmesini, dinsel tercihleri olmayan kişileri çevresinden uzaklaştırmasını; daha önceki Büyük Selçuklu sultanlarının dönemlerinden örnekler vererek bu hassasiyetin bir devlet geleneği olduğunu ve ulusal güvenliğini sağlanmasında ki ehemmiyetini hatırlatmıştır.

5. SONUÇ

Çalışma konusunun alt problemleri bağlamında, bu çalışma sonucunda;

İslam siyaset düşüncesinin önemli pratisyen ve teorisyenlerinin, benimsedikleri siyaset yöntemlerine dair gerek özgün gerekse de dönemlerinin tarihsel koşulları bağlamında değerlendirildiğinde, paralellik gösteren yaklaşımlarının ve ideal sultan vasıflarının Nizamülmülk'ün eseri içerisinde de vurgulandığı görülmüştür. Siyerülmülk adlı siyasetname eserinin, İslam siyaset düşüncesinin devlet ve siyaset geleneğine dair bilgiler içermesi ve bu bilgilerin günümüze taşınması açısından sağladığı katkı önemli bulunmuştur. Devlet yönetimi için yapılan bazı önerilerin, uzun yıllardan bu yana küreselleştirilmeye çalışılan dünya düzleminde dahi devletlerin ulusal güvenlik stratejileri açısından güncelliğini koruduğu görülmüştür. Eserde, siyaset felsefesinin devlet yönetimi ve işleyişinin, yönetici üzerinden olan bakış açısının teolojik bir alt yapı üzerine temellendirilen ontolojik yaklaşımı, sultana ilahi bir güç tarafından verilen seçilmiş olma ayrıcalığının vurgusu ve hatırlatmaları üzerinden yapılmıştır. Kuran-ı Kerim ayetleri ve hadislerle desteklenen bu temel, tarihi devlet insanları örnekleriyle ve hikayeler ile geliştirilip sultana sunulan bir yol haritası olmuştur. Selçuklu Devletinin, uzun yıllar süren Şii-batını hareketi ile olan mücadelesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Bu yöndeki politikası ile İslam yaşam modelinin, ehl-i sünnet yolu üzerinden Sünni temelli olarak yürütülüp, bölgesel ve etnik ayrımların ön plana çıkarıldığı tercihlerin mezhepsel görünümü ile mücadelesi yoluna gitmiştir. Nizâmülmülk, Nizâmiye medreseleri adını taşıyan eğitim kurumları yoluyla ilmin ve bilimin gelişimine katkı sunmuştur. Eğitimin etkili ve kalıcı yönünü, bu anlamda mücadelesi için kurumsal bir yapıya dönüştürüp uzun vadede hedefleri olduğunu ortaya koymuştur. Nizamülmülk'ün siyasetname türü olan Siyerülmülk adlı eserinde sultanın vasıfları, erdemliliği ve yükümlülükleri ile devletin sürekliliği, bürokrasinin işleyişi ve daha birçok konuda izlenmesi gereken strateji ve tavsiyelerinin Büyük Selçuklu Devletinin devlet pratiğinde uygulanma esaslarını oluşturduğu görülmüştür. Büyük Selçuklu Devletinin sultanlarına vezirlik yapmış olan Nizamülmülk'ün sunduğu önerilerin sonuçlarının devletin tarihsel süreç içerisindeki yükselişiyle olan ilişkisi görülmüştür. Nizamülmülk, ideal sultan olabilme vasıflarını bu eseriyle net bir şekilde ortaya koymuş, bu tavsiyelere uyulduğu takdirde yöneticinin halk nezdinde ideolojik meşruiyetinin ve iktidarının güçlü olacağını ve kabul göreceğini vurgulamıştır. Sultanı, halkın içinden seçen ilahi otoritenin de bu vasıflara sahip bir yöneticinin ülkeyi yönetme usulünden memnun olacağı için hem bu dünyada ki işlerinde hem de dünyevi yaşantının ötesindeki ahiret adı verilen yaşantısında mutlu kılacağını belirterek teolojik bir ödüllendirmenin olacağını söylemiştir. Bu düşünce ile teokratik bir yönetim modelinin ilahi gücünün sultan üzerindeki hatırlatıcı etkisini de ortaya koymuştur. Nizamülmülk'ün, uzun yıllar hizmetinde bulunduğu Büyük Selçuklu Devleti sultanlarına sunduğu, devlet idaresi alanındaki bilgi, birikim ve tecrübelerini içeren siyasetname eserinin, Büyük Selçuklu Devletinin siyasi, idari, askeri ve devlet örgütünün birçok alanındaki yapı, usul ve adabın bilgisini tarihsel koşulları içerisinde sunan bir belge niteliği taşıdığı bilgisine ulaşılmıştır. Merkezi yönetimin yürütücüsü olan ideal sultan vasıflarının ve erdemliliğinin, tevhid temeline oturtulan, devlet-i ebed müddet anlayışının adalet dairesi çerçevesi ile ilişkilendirilmesi önemli bulunmuştur.

KAYNAKÇA

- Adalıoğlu, H.H. (2009). Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Biliğ, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Akdağ, E. (2020). Nizamülmülk'ün Hayatı Sufilere Yaklaşımları ve Şeyhi Ebu Ali El-Farmedi, Diyanet İlmi Dergi, İstanbul.
- Althusser, L. (2017). İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Armağan, V. (2014). Yusuf Has Hacı, Nizamülmülk ve Koçi Bey Örneğinden Hareketle Türk Kamu Yönetiminde Türk Yönetim Mirasının İzlerini Sürmek, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Aksaray.
- Ayar, M. T. (2009). Nizamülmülk, Siyerülmülk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bayburtluğil, N. (2019). Nizamülmülk, Siyerülmülk, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Canatan, K. (2009). Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "SİYASETNAME" Büyük Selçuklu Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine, Turkish Studies, Ankara.
- İnalçık, H. (1958). Osmanlı Padişahı, Ankara Ü. SBF Dergisi, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kömürcüoğlu, M.&Kömürcüoğlu, Ş. (2009). Güç ve Adalet Arasında Bir Devlet Adamı: Nizamülmülk ve Siyasetnamesi, İlem Yıllık, İstanbul.
- Köymen, M. A. (1964). Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları, Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara.
- Nar, M. (2019). Maverdi ve Nizamülmülk'de Meşruiyetin Kaynağı, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya.
- Ocak, A. (2018). Nizamülmülk'ün Dini ve Fikri Hayatı, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Konya.
- Oğuzay, F. (2019). Nizamülmülk'ün Siyasetname Adlı Eserinde Tarım Politikaları ve Ebu Yusuf'un Bu Alandaki Görüşleriyle Karşılaştırılması, Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara.
- Önalp, G. (2016). Machiavelli ve Nizamülmülk'ün Siyaset Anlayışlarının Karşılaştırılması Yüksek lisans tezi, Ardahan Üniversitesi.
- Özaydın, A. (2004). Melikşah, TDV Yayınları, Ankara.

- Özaydın, A. (2018). Nizamülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğuna Hizmetleri, Selçuklu Üniversitesi Selçuklu Araştırma Dergisi, Karaman.
- Şimşir, M. (2015). Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi ve İstihbarata Yönelik İlke ve Yöntemleri, Selçuk Üniversitesi, Karaman.
- Tuncer, M. (2003). Aristoteles ve Nizamülmülk'de Devlet Felsefesi, Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

